

LUGHA NA UBONGO: ATHARI ZA KISAIKOLOJIA KATIKA KUIBUA MITINDO YA MATUMIZI YA LUGHA

Mnata Resani

IKISIRI

Lugha ni mfumo ambao ni tata sana katika maisha ya mwanadamu. Ni mfumo unaobeba maana halisi ya sauti anazotoa binadamu lakini pia hutumiwa na watu katika kuwasiliana. Lugha huweza kutumiwa na binadamu kwa namna mbalimbali na mitindo mbalimbali. Mtindo wa lugha humfanya binadamu kumfasili binadamu mwingine hata kubaini hali aliyonayo kisaikolojia. Lugha atumiayo mtu huweza kumtambulisha kama mpole, mkorofi, mgomvi, mshika dini, mwanasiasa, taahira wa akili au mlevi. Hii hutokana na ufundi au namna aitumiayo katika kufikisha ujumbe kwa wengine. Makala haya yamejiegemeza zaidi katika kipengele cha isimu saikolojia ambayo hutazama jinsi ubongo wa binadamu unavyohusiana na kuchakata lugha aitumiayo binadamu. Katika makala haya, tumeshughulika na kundi la watu wenye taahira ya akili kuonyesha jinsi waitumiavyo lugha. Makala haya yatumiwe kama kiwakilishi cha makundi mengine ya watu kama wanasiasa, watu wenye magonjwa yasiyotibika na waliokata tamaa ya kuishi, pamoja na watu washika dini sana, wenye misongo ya mawazo na wengineo. Matumizi ya lugha huchunguzwa kwa kuzingatia jinsi na hali mtu kisaikolojia.

1.0 UTANGULIZI

Lugha ni mfumo. Mfumo huu umelezwa na wasomi kadhaa, kwa mfano; Matinde (2012:2) anasema lugha ni utaratibu maalum wa sauti za nasibu ambazo huhodhi maana katika jamii fulani. Nkwera (1979) anaeleza kwamba, lugha ni utaratibu au mfumo maalumu wa sauti za nasibu zenye maana ambazo hutumiwa miongoni mwa binadamu kwa madhumuni ya mawasiliano miongoni mwao. Anaendelea kueleza kwamba, sauti hizo ni lazima ziwe za kutamkika. Vilevile, Tod (1987:6) anaeleza kuwa, lugha ni mfumo wa ishara ambazo kwazo watu wanawasiliana na kwamba hutumika kuwasilisha mawazo, hisia na matakwa kwa kutumia ishara ambazo hutolewa na binadamu kwa hiyari. Massamba na wenzake (1999:1), wanasema lugha ni mfumo wa sauti nasibu ambazo hutumiwa na jamii kwa madhumuni ya mawasiliano kati yao.

Katika kuchunguza fasili za lugha zilizotolewa hapo juu, sisi tunaweza kusema kuwa, lugha ni mfumo wa sauti za nasibu na ishara za mwili zenye kubeba maana inayoeleweka miongoni mwa binadamu, na kwamba sauti na ishara hizo hutolewa kuwasilisha fikra na mawazo ya binadamu kwa hiari au kinyume chake.

Lugha inayo matawi kadhaa ya sayansi ya lugha kwa mfano isimu jamii, isimu tafiti, isimu saikolojia, isimu kokotozi na mengineyo. Makala haya yamejikita katika tawi la sayansi ya lugha ya saikolojia au isimu saikolojia. TUKI (2013:488) na Basha (2007) wanakubaliana kuwa isimu saikolojia ni tawi la isimu ya lugha linalochunguza jinsi binadamu anavyoipata lugha, anavyoitumia na inavyoweza kumfanya aeleweke katika jamii yake. Isimu saikolojia inahusiana na ufahamu na utendaji kazi wa nafsi au akili ya mwanadamu, tendo ambalo huchakatwa katika ubongo wa binadamu.

Mandal (2010), anasema ubongo wa binadamu umegawanyika katika nusu duara (hemisifia) mbili. Nusu duara moja ya kushoto huhusika na masuala ya lugha (kupokea tarifa kupitia milango ya fahamu na kuzitafsiri na kuzitolea majibu) na nusu duara nyingine huhusika na masuala ya ufahamu kwa ujumla (kufikiri, kubuni na kutatua changamoto na kushughulika na hisi). Wanasayansi wanakubaliana kuwa, sehemu ya kushoto ya ubongo nayo imegawanyika katika sehemu mbili muhimu ambazo ni Broka na Wernike. Broka hufanya kazi ya kupokea taarifa zote za lugha kutoka nje na Wernike hufanya kazi ya kuchakata taarifa hizo na kutoa majibu kupitia kinywa. Mandal (2010), Blumstein, Milberg

and Shrier (1982) wanasema, binadamu anapoathirika eneo la kushoto la ubongo, hukumbwa na matatizo ya kutumia lugha kwa ufasaha yaitwayo afasia ya lugha. Kwa mfano, mtu aliyeathirika eneo la kushoto mwa ubongo wake, eneo dogo la Wernike, hana uwezo wa kusikiliza, kusoma wala kupokea taarifa zozote kutoka nje kwa njia ya sauti, maandishi wala vitendo. Pia mtu aliyeathirika eneo la Broka hana uwezo wa kuchakata taarifa za lugha na kutoa sauti kwa mpangilio sahihi wa mawazo au fonolojia sahihi ya lugha yake. Badala yake anaweza kubaki akiwa afasia mzungumzaji, ambapo huongea sentensi ndefu na maneno mengi yasiyo na mpangilio wala mada rasmi. Wachache huathiriwa na afasia bubu, yaani hupoteza kabisa uwezo wa kuzalisha sauti, na hubaki kimya.

1.1 Nadharia za Ujifunzaji na Utumiaji Lugha

Binadamu hutumia lugha kwa mawasiliano kama ilivyoelezwa hapo juu. Naamini umewahi kukaa na mtoto mdogo ukashangaa jinsi anavyoanza kujifunza na kuendeleza ujuzi wa kuzungumza. Hii bila shaka ilikufikirisha ni kwa namna gani binadamu huipata lugha. Coulson King na Kutas (1998) wanasema, zipo nadharia kadhaa ambazo huelezea jinsi binadamu anavyoipata lugha. Hizi ni pamoja na nadharia ya uumbaji ambayo inadai binadamu aliumbwa na Mungu na alipewa uwezo wa kumiliki lugha. Nadharia ya pili inadai lugha ni mwigo ambayo pia huitwa nadharia ya utabia. Hii hudai kuwa binadamu anayo hulka na tabia ya kujifunza. Kwa hiyo binadamu hujifunza lugha kwa kuiga kutokana na mazingira aliyomo. Bandura (1977) na Skinner (1948), wanasema katika nadharia ya utabia, mtoto anajifunza lugha kutegemea wazazi pale wanapompongeza kwa matumizi sahihi ya lugha na kumrekebisha anapokosea. Aina hii ya zawadi na adhabu katika kujifunza ni tabia ya mazoea katika kujifunza lugha. Katika nadharia hii, inasemwa kuwa binadamu anajifunza lugha kupitia mazingira yake na malezi ya familia au kutoka kwa wazazi wake. Nadharia ya tatu inaitwa nadharia ya uwezo asilia. Nadharia hii ilianzishwa na shirika la sayansi ya lugha linalojulikana kama MIT, chini ya usimamizi wa Naom Chomsky. Nadharia ya uwezo asilia inaamini kwamba kibiolojia mtoto ameumbwa na kifaa asilia cha lugha akilini mwake kinachoweza kufanya kazi kama tarakilishi. Chomsky anaaamini kwamba mara tunapozaliwa tunakuwa na uwezo tayari wa njia muhimu za kujifunza lugha na kuwasiliana. Nguvu hizi za asili zimo akilini mwa mtoto na kwamba mchango wa kuzikuza na kuzipevusha katika uwezo wa kupata na kutumia lugha hutegemea mazingira aliyomo binadamu. Kwa ujumla, mbali na nadharia zingine zinazojadiliwa na wataalamu mbalimbali, tunakubaliana kuwa, wanaisimu saikolojia ya lugha hukubaliana kuwa, vyoyote aipatavyo lugha, binadamu huitumia katika kufikisha hisia zake kwa wengine. Hisia hizi hujengeka akilini katika ubongo wa mwanadamu na ili ziweze kutoka, hutoka kupitia lugha.

2.0 TOFAUTI ZA WATU KWA UTUMIAJI LUGHA

Kama ilivyoelezwa hapo juu, binadamu huongea hisia zake. Kile kinachokaa akilini mwake na kuchakatwa katika ubongo wake ndicho anachokitoa kupitia ala za sauti kama maneno tuyaitayo lugha. Blumstein, Milberg na Shrier (1982), wanasema kila mtu hujua namna ya kuitumia lugha kiufasaha kwa lengo la kufikisha ujumbe wake kwa hadhira aliyoikusudia. Tofauti za utumiaji wa lugha miongoni mwa watu hutegemea umri, jinsia, jinsi, hali ya kifizikia na kisaikolojia ya mtu. Tofauti hizi mara nyingine hushughulikiwa kama mitindo ya lugha na huweza kujadiliwa zaidi katika taaluma ya isimu mitindo. Watu hutumia mitindo mbalimbali katika kufikisha ujumbe wao na mitindo hii huweza kuwafanya wasikilizaji wao kuwatambua kwa namna ya pekee. Hii ndiyo huwafanya watu kuwapa watu wengine majina ya pekee kama vile mwehu, mpole, mkali, mgomvi, amekosa matumaini, anajiamini kupita kiasi, mwoga, mwanasiasa nk.

Katika mazingira ya kawaida ya kila siku, tunakutana na walevi, vichaa na watu wenye taahira ya akili, wanasisa na watu wa kawaida. Tunapongea nao ndipo tunathibitisha kuwa kweli lugha tuitumiayo ni moja lakini kwa mitindo ya namna mbalimbali. Mtu huitumia lugha kuonyesha jinsi anavyoiona dunia, dunia inavyomwona na jinsi anavyohusiana na watu wengine.

Hii hudhihirisha kuwa afya ya akili na ubongo wa binadamu ulio thabiti hutumia lugha fasaha lakini kama afya ya akili iko tenge basi matumizi ya lugha pia hufunua hili kwa uwazi. Hii ni kutokana na ukweli kuwa, binadamu anachagua lugha na kuitumia kulingana na muktadha wa mahali, tukio na mazingira aliyomo. Anaposhindwa kuchagua lugha ya kutumia kulingana na mazingira na muktadha, hueleweka kama taahira wa akili au mtu mwovu maana anatumia lugha kinyume na matarajio ya jamii.

Mchakato wa lugha kuhusisha ubongo na akili ndio unaofanya matumizi ya lugha kulingana na muktadha unaomzunguka mtumia lugha husika. Humwongoza mtumiaji wa lugha kulingana na mazingira aliyomo na hata hali yake kiakili; mfano mtu mzima aliye kawaida, mtoto, mtu mwenye msongo wa akili, mtu mwenye kichaa, mgonjwa asiye na matumaini ya kupona, mfungwa, au watu wenye uga maalumu wa ubobezi kama vile mchungaji au shehe na hata mwanasisa. Watu hawa hutofautiana katika kutumia lugha kutokana na vipengele mbalimbali kama vile kigezo cha uteuzi wa msamiati, uwezo wa kufafanua mambo, na uwezo wa kujiamini katika kutumia lugha, uwezo wa kuunganisha matukio na hata uwezo wa kuitambua hadhira yake kwa jumla. Lakini pia tofauti nyingine huonekana katika kigezo cha matumizi ya misamiati, maana za maneno na ufasaha wa utamkaji maneno. Tuangalie kundi moja la watu, miongoni mwa hao waliotajwa.

3.0 TAAHIRA WA AKILI (KICHAA)

Katika kamusi elezo huru, mtandao wa www.tu-chemnitz.de/.../plontke_lang&brain.pdf wanasema, taahira wa akili ni watu ambaye kisayansi wamepata madhara katika mfumo wao wa ubongo. Madhara haya yanaweza kuwa yameletwa na magonjwa, ajali au matumizi ya kemikali zinazoweza kuharibu mfumo wa kawaida wa ubongo. Kuna magonjwa mengi tofauti ya akili yanayoathiri ubongo wa binadamu na magonjwa haya husababisha huzuni ya kupindukia, wasiwasi, kutojali chochote katika maisha na ukichaa wa kukimbia au kutenda kinyume na matarajio ya jamii inayomzunguka mhusika. Magonjwa ya akili pia huathiri jinsi mtu anavyowaza na kuhisi, kuona, kunusa na kusikia. Hii ni kutokana na ukweli kuwa anaweza kukutwa sehemu chafu yenye harufu kali lakini akionekana kana kwamba hahisi chochote, anaweza kuitwa au kusemeshwa na asijibu chochote, anaweza kuguswa au kupigwa na akaonekana kwamba haelewi chochote.

Thadeus (2012) anasema, zipo tafiti zilizoonyesha kuwa kuna aina mbili ya magonjwa ya akili na dalili za haya magonjwa zimetofautiana, mfano saikosisi hutokea pale mtu anaposhikwa na hali ya wendawazimu na kuchanganyikiwa kiasi cha kushindwa kutumia milango yote ya fahamu kama ilivyoelezwa hapo juu. Ugonjwa mwingine huhusisha hisi (*mood disorder*). Anasema, hali hii hutokea pale mtu anaposhikwa na huzuni ya kupindukia, wasiwasi, woga, ukosefu wa usingizi, ukosefu wa hamu na mambo ambayo mtu hupenda kufanya na ukosefu wa hamu ya kula. Mabadiliko haya, yanaweza kutokea ghafla au pole pole katika maisha ya mtu. Hali hiyo humfanya mtu awe mgumu katika kusoma, kuchangamana na watu, kufanya kazi au kuwa na uhusiano wa kawaida na watu wengine.

3.1 Sababu/Chanzo cha Taahira ya Akili

Chanzo kamili hakijulikani lakini kinachojulikana ni kwamba haya magonjwa hayatokani na kasoro ya kitabia au kasoro yoyote ya kiutu. Kutokana na tafiti mbalimbali, haya ni magonjwa kama magonjwa mengine kwa sababu kadha wa kadha zinazodhaniwa ndizo sababishi za magonjwa. Baadhi ya sababu zinazodaiwa kusababisha magonjwa ya kitaahira ni pamoja na:

Mabadiliko katika umbo la ubongo. Mabadiliko haya yanaweza kutokea kutokana na mtikisiko wa sehemu za ubongo, ubongo kuingiliwa na ama kimiminika kama maji au mvuke fulani kutokana na magonjwa ya kichwa n.k. Mabadiliko haya huathiri ubongo, hisia, tabia za mtu na uhusiano wake na watu wengine. Maisha ya mtu na matendo yake huanza kuonekana tofauti na jamii yake kiasi cha kutambulika kuwa analo tatizo linalohitaji kutazamwa kwa namna ya pekee. Inasemwa pia masaibu ya maisha kwa wakati mwingine huchangia magonjwa ya kichaa (shida zinazomfanya mtu kuwaza hadi mwisho wa uwezo wake wa kuhimili hayo anayoyawaza).

Matumizi ya pombe na madawa ya kulevya, haswa bangi, kokeini, mihadarati na madawa mengine yajulikanayo kama *amphetamine*. Haya yanaweza kusababisha mtindio wa ubongo kwa watu ambao wameathiriwa na mpumbao wa ubongo kiurahisi kupitia dawa hizi. Ingawaje yadaiwa kuwa matumizi ya madawa hayasababishi mpumbao wa ubongo lakini yana uhusiano mkubwa na kipindi cha kuathiriwa na yanapozidi kiasi cha kawaida ambacho mwili unaweza kuhimili hutokeza katika mpumbao wa akili.

Kuumwa kwa muda mrefu. Kama mtu ameugua kwa muda mrefu inaweza kumsababishia matatizo ya akili. Ugonjwa humuathiri mtu kiasi kwamba humfanya kuishi kwa kuwaza zaidi kuliko kufanya kitu kingine cha kawaida. Kutokana na hali hii anaathirika ubongo na uwezo wake wa kufikiri. Pia baadhi ya magonjwa huhusisha athari za kwenye ubongo za moja kwa moja, mfano malaria hupanda hadi kichwani na kuleta athari katika ubongo wa mtu.

Ajali kubwa zinazoathiri kichwa hasa kugusa fuvu linalofunika ubongo wa mwanadamu. Ajali hizi huumiza sana sehemu ya kichwa au mifumo ya fahamu inayoenda moja kwa moja katika ubongo. Mtu akipata ajali na hatimaye kuumia maeneo ya kichwa huweza kutikisa ubongo na kusababisha athari katika ubongo wake. Wataalamu wanadai kuwa ubongo wa mwanadamu hasa sehemu ya nyuma ikitikiswa kidogo hupelekea mtu huyo kuwa na akili isiyo timamu. Vilevile endapo ubongo ukachanganyikana na damu hupelekea mtu huyo kupoteza uhai wake.

Imani za kishirikina. Sababu nyingine ambayo husababisha mtu kuwa na mtindio wa ubongo ni kutokana na imani potofu za kishirikina. Katika eneo hili mara nyingi hutokea endapo watu wakioneana wivu wa mali, kutopenda maendeleo ya mwingine hupelekea kumloga na kumharibu akili yake ili tu asiweze kufanikiwa kimaisha. Hizi ni imani ambazo kwa kawaida hazina ithibati ila tu ni mambo ya kusadikika kiimani zaidi. Kisayansi madai haya huonekana kuwa ni sanaa isiyokuwa na ukweli.

3.2 Dalili za Ugonjwa wa Akili

Mtu kukosa hamu ya kutenda mambo ya kawaida ya kila siku. Mtu hujikuta hawezi mambo kama kufua, kuoga au kupika na kupoteza uwezo wa kufanya, au kukosa hamu ya kutenda, kuhamasisha na moyo wa kujituma. Katika kipindi hiki unakuta mtu anakuwa anaongea yeye mwenyewe na kuokota uchafu bila kujijua, anashindwa kujisitiri binafsi, anashindwa kudhibiti haja na matamanio yake. Kazi ambazo anazifanya zinakuwa ni kinyume na shughuli za kawaida kwa sababu anaongozwa na hisia ambazo si sahihi.

Mtu kupotewa na akili/utashi wa kawaida. Dalili zingine ambazo huhusiana na hali hii ni mgonjwa kuhisi miito/sauti toka nje lakini ukweli ni kuwa sauti hizo si halisi. Pia huwa na maono/kuona, kugusa, kuonja au kunusa mambo mengine anayodhani ni ya kweli ingawa

hayapo. Mtu hujikuta akifanya mambo bila matarajio yake. Katika hatua hii huwa ni hatari sana kwake kwani anaweza akala au kulamba sumu bila kujua na kusababisha kifo, pia kuitikia miito inayoweza kumpeleka pabaya.

Mtu huyo hupenda kufanya fujo kwa kuwa huamini yeye ni bingwa wa kila kitu. Mtu mwenye tatizo la akili utamkuta akiongea tu chochote kinachotoka mdomoni mwake hata kama hakihusiani na mazingira aliyomo. Anaweza akapiga kelele watu wakadhani anajeruhiwa na mtu mwingine au kufanyiwa kitendo chochote kibaya lakini si kweli ni akili yake jinsi inavyomtuma.

Hupenda matumizi ya lugha ya matusi. Hii humfanya mgonjwa kupigwa na watu, hasa wale wasiojua hali yake. Na yeyé ili kujihami, hufikia hatua ya kujeruhi watu, kutokana na mambo anayoyafanya bila kujitambua. Mambo haya yote hufanyika bila kuwa na uelewa na utashi wa kiakili.

Kupoteza kumbukumbu na uwezo wa kutatua matatizo ya kawaida yanayomsibu. Mgonjwa hupoteza uwezo wa kufikiria, uwezo wa kuwaza kwa kina, uwezo wa kukumbuka, kupanga na kutunga au kufanya mambo kwa mtiririko. Hivyo, inakuwa ni vigumu zaidi kufikiri, kuwasiliana na kufanya shughuli za kawaida.

4.0 MTINDO WA MATUMIZI YA LUGHA YA WATU WENYE TAAHIRA YA AKILI

Kama ilivyoielezwa hapo juu, mitindo ya matumizi ya lugha humtofautisha mtu mmoja na mwingine. Tunamuona mtu kama mgomvi kutokana na anavyotumia lugha, halikadhalika tunamuona mtu kuwa mpole, mnyenyekevu na mwenye hekima kwa namna anavyoitumia lugha yake. Watu wenye taahira ya akili nao wanatumia lugha kwa namna yao tofauti na watu wengine. Katika utafiti wetu, tulipata kuhojiana na watu hao na huu ni mtindo wa lugha wanaoutumia:

Hupenda kutumia lugha ya kujifariji. Anaonesha ana uwezo wa kufanya mambo makubwa sana ambayo mtu mwingine hawezi kuyafanya. Japokuwa, hali halisi aliyonayo inaonesha wazi kabisa hana uwezo wa kuyafanya mambo hayo. Mfano, haya ni mahojiano ya mtu huyu na mwandishi;

Mtafiti: *Wewe unamiliki nini?*

Taahira wa Akili: *Mimi nina ghorofa kubwa sana refuuu limefika hadi mawinguni, magari yangu kumi na mbili niliyanunua toka Dubai hakuna mtu aliye na gari nzuri kama yangu dunia nzima... .hahaaaa! mimi ni mtu mkubwa sana wasichana wote wananitaka*

Katika mfano huo tunaona kwamba kichaa anajifariji kuwa anayo magari mengi pamoja na ghorofa. Hii huonyesha kuwa anajua vitu vya kifahari na baadhi ya sehemu za ubongo wake zinafanya kazi japo si kwa kiasi sawia.

Pia, watu wengi wenye taahira ya akili huchanganya mada katika mazungumzo. Mara nyingi ukimuuliza jambo fulani hawezi kukujibu moja kwa moja kile kitu ulichomuuliza. Yeye huongea kile ambacho kitamtoka kinywani mwake kulingana na mawazo yake yanavyo mtuma bila kujali nini ameulizwa. Kwa mfano;

Mtafiti: *Ulikuwa na wanawake na watoto wangapi?*

Taahira ya Akili: *Wavulana wabaya sana, mimi nina ghorofa langu kule mjini kwa akina Bongewamelibomoa kabisa mpaka likaisha wakachukua na magari yangu kumi na tano wakaondoka nayo.*

Mtafiti: *Pole! Sasa kwanini walibomoa ghorofa lako?*

Taahira ya Akili: *Ghorofa langu ni refu sana karibia kufika mawinguni kuleee kwa shetani na mimi huwa kila siku huwa namuona Mungu kule mawinguni akiwa ananisalimia mimi mtoto wake.*

Hapa Taahira wa Akili alichanganya mada, kwani alipoulizwa habari za mke na watoto yeye akaanza kuongelea kuhusu ghorofa na magari aliyonayo. Pia alipopewa pole kutokana na matatizo yaliyompata na kutaka kujua sababu ya kubomolewa kwa ghorofa lake kichaa hakujibu swali bali alianza kuongelea mwonekano wa ghorofa lake. Hapa tunaona mitindo ya mazungumzo ya mtu aliye na akili timamu na kichaa yalivyo na tofauti kubwa na ni vigumu sana kuelewana kati yao.

Vilevile, vichaa huongea kwa kusitasita. Hii ni kutokana na kusahau kile kilichozungumzwa na kupelekea kuvunjika kwa mawasiliano na wakati mwingine hukaa kimya. Kwa mfano:Watu wenye taahira ya akili mara nyingi hutumia maneno ya kusitasita. Tungo zao zimejaa maneno nusu nusu mengi lakini mara nyingine humalizia wenyewe. Kwa mfano, mahojiano yaliendelea hivi:

Mtafiti: *Ahaaa haya, lakini, kwani mpaka sasa una watoto wangapi?*

Taahira ya Akili: *Watoto...! Nina watotooo ....., watoto wasichana , wavulana wakubwa sana ....wazu..., wazuuu, wazuuuri kama mama ya... Tena wapo mia... miaaaa ... mia na mbili.*

Katika mfano huo kichaa alitumia maneno jalizi (yaliyokatika) katika kuzungumza. Hii ina maana kwamba alikuwa anakumbuka kile alichoulizwa lakini akaamua kujibu kuhusu jinsia za watoto wake na baadaye akataja idadi kwa kusitasita “*miaa... miaaa... mia na mbili.*” Vilevile, wana mtindo wa matumizi ya uradidi wa maneno katika mazungumzo yao. Wengi hupenda kurudiarudia maneno katika mazungumzo yao kana kwamba anayezungumza naye hakusikia kile alichozungumza mwanzo. Mfano:

Taahira wa Akili:***Kweli, kwelitena*** nina Sali sala ya mama Maria kwa Padre Kaniki

Mtafiti: *Kwani unaendaga kusali wapi?*

Taahira wa Akili: Nina ***ukweli*** mwingi mimi nasali hapa hadi pale ***kweli tena*** naimba mimi mwenyewe na najua kucheza ngoma, mpira na hata kuuza maji huwa nauza...

Pia, vichaa wanapenda kuongea sentensi fupifupi katika kujibu maswali au wana majibu ya mkato. Hili laweza kusababishwa na uwezo mdogo wa kufikiri na kujielezea kwa mapana. Au baadhi wana kiburi, kwa mfano;

Mtafiti: *mambo*

Taahira wa Akili: *hayapo!*

Mtafiti: *nimekuletea zawadi.*

Taahira wa Akili: *gani.*

Mtafiti: *nataka nipige stori na wewe*

Taahira wa Akili: *ipi?*

Mtafiti: *kwanza umeshakula?*

Taahira wa Akili: *hapana.*

Katika mazungumzo hayo *taahira wa akili* amejibu kiufupi sana, mfano badala ya kusema mazungumzo gani? Kasema gani tena hakuonesha kama ni swali. Pia badala ya kusema sitori kuhusu nini yeye kajibu ipi? Hivyo basi majibu ya *watu wenye taahira ya akili* yanakuwa hayana maelezo zaidi ya kile wanachoulizwa na mara nyingi hujibu kile walichoulizwa tu bila maelezo mengi.

Mazungumzo ya watu wenye taahira ya akili mara nyingi hupayuka yaani kupaza sauti ya juu sana. Anaongea kwa sauti ya kupanda sana na kushuka sana kiasi hata cha kukaa kimya bila majibu. Kwa mfano taahira wa akili niliyekuwa nikiongea naye, aliongea maneno haya kwa sauti ya juu, lakini swali la mwisho hakujibu;

Taahira wa Akili: Unataka nini? (Kwa sauti ya juu).

Mtafiti: *Nataka kuongea na wewe.*

Taahira wa Akili: *Mimi siongei na watoto (kwa sauti ya juu).*

Mtafiti: *Kwani watoto wana kukera?*
Taahira wa Akili: *Nenda kwa mama yako (kwa sauti ya chini)*
Mtafiti: *Twende nikununulie nguo.*
Taahira wa Akili: *(.....)kimya, anaondoka zake.*

Pia, baadhi ya watu wenye taahira wa akili huchanganya lugha katika mazungumzo yao. Wengine huchanganya Kiswahili na Kiingereza na wengine huchanganya lugha zao mama na Kiswahili. Miongoni mwa taahira wa akili niliyeongea naye alichanganya Kiswahili na Kiingereza. Alipata kusema kwa mfano;

Mtafiti: *Umesoma hadi darasa la ngapi?*
Taahira wa Akili: *mimi I am very educated man tena hakuna mtu anayenizidi Kiingereza because, because my teacher was so very tall like my wife. Umenisoma eee?*

Wakati mwingine huongea wenyewe, tena kwa lugha ya kufikirika. Hutumia mtindo wa lugha ambayo hufikirisha lakini pia huitumia lugha hiyo wakati wanaongea wao wenyewe. Hujjongelesha bila kumshirikisha mtu. Kwa mfano, mmojawapo wa watu hawa alisikika akizungumza mwenyewe maneno yafuatayo;

Taahira wa Akili: *Yaani nilazima nijilipe..., Lile shamba lililimwa lakini naona hawa wazee hawataki kulibariki ili lizae mazao mazuri. Wanangu nao wamekataa kuwa watii, sijui ninafanyaje hapa, basi nitajilipa mwenyewe...*

Halikadhalika, wengine hutumia lugha ya matusi na mara nyingine kuwapiga wale anaokutana nao njiani. Yawezekana wao huhisi kwamba kila anayekutana naye ni adui yake. Anaamua kujihami kwa kuwakimbiza watu wengine ovyo. Wengine hutembea na fimbo au kitu kingine ambacho anahisi ni silaha kwake. Hivyo, wengi huchukua maamuzi kufuatana na hisia walizonazo badala ya kutumia akili walizonazo, jambo linalodhihirisha akili yake inakuwa imepoteza utashi wa kawaida. Kwa mfano:

Mtafiti: *kwani Bonge ni nani?*
Taahira wa Akili: *Mshenzi sana yule tena mpuuzi ..., haiwezekani mimi abomoe ghorofa langu nimehangaika sana kujenga yule shetani, tena shetani mkubwa hafai sana ni lazima nitamuuwa pumbavu sana Bonge lazima nimpizie. Nitamtoa matako yake...*

Pia, watu wenye taahira ya akilihawana mpangilio wa mawazo au mada maalumu wakati wanapoongea. Katika mazungumzo tulipokuwa tunahojiana naye, mara nyingi alikuwa anaongea mada tofauti tofauti kwa wakati mmoja. Hivyo alishindwa kabisa kupangilia mawazo kulingana na mada yetu. Kwa mfano, hii ni sehemu ya mahojiano;

Mtafiti: *Nimeuliza una wanawake na watoto wangapi?*
Taahira wa Akili: *Wavulana wabaya sana, mimi nina ghorofa langu kule miuji kwa akina Bongewamelibomoa kabisa mpaka likaisha wakachukua na magari yangu kumi na tano wakaondoka nayo.*

Mtafiti: *Pole sana rafiki! Sasa kwanini walibomoa ghorofa lako?*
Taahira wa Akili: *Ghorofa langu ni refu sana karibia kufika mawinguni kuleee kwa shetani namimi huwa kila siku huwa namuona Mungu kule mawinguni akiwa ananisalimia mimi mtoto wake.*

Wakati mwingine hutumia lugha ya ukali, hasira na gadhabu. Hali hii hutokea mara nyingi kwao kwa sababu wengi wao hawapendi waangaliwe wala kupangiwa chochote. Wanapoangaliwa au kuwekewa masharti hujikuta wakizungumza kwa hasira na ghadhabu kali. Kwa mfano, taahira wa akili tuliyehojiana naye alikuwa hapendi tumkazie macho kumuangalia sana usoni na tulipokuwa tukimuangalia sana alikasirika na kuongea kwa hasira kubwa.

Taahira wa Akili: *Kwanini unaniangalia? Sitaki tena nitakupiga mabanzi ukiwa unaniangalia sana. Pumbavu, nyoko.. nyoko...nyoko. Kamuangalie mkeo huko wewe..."*

Mtafiti: *Haya sikuangalii tena...!*

Taahira wa Akili: *Wengi sana mashetani wanapenda kuniangalia mimi nawakemea sana kwani wao ni wajinga sana*

Watu wenye taahira ya akili hushindwa kutofautisha vyeo au kazi za watu mbalimbali. Wengi wao hushindwa kutumia majina sahihi ya vyeo vya watu mbalimbali. Kwa mfano, hushindwa kutofautisha kati ya mwalimu na daktari. Anajua wote hufanya kazi ya aina moja labda wote hufundisha au huchoma sindano (hutibu) mfano wa majibu aliyojibu:-

Mtafiti: *Unampenda nani kati ya mwalimu na daktari?*

Taahira wa Akili: *Nampenda ....mh! mwalimu anachoma sindano, daktari anachapa viboko, Siwataki wote.*

Wengi wao hutumia lugha ya uwazi kwa jambo analolikusudia au analotaka kulifanya. Mara nyingi watu wenye taahira ya akilihujieleza kwa wengine kile anachotaka kukifanya huku akiona fahari kubwa sana kwa wengine juu ya kitu anachopanga kufanya hata kama ni cha siri. Huongea huku akitamba kwa kutaka asifiwe na kila mtu hata kama maamuzi anayotaka kuyafanya si sahihi. Mfano kama anataka kujiua au kutoroka kwenda mbali na hapo alipo. Kwa mfano, mmojawapo alipata kusema:

Taahira wa Akili: *Kesho natoroka naenda kwetu.*

Mtafiti: *Kwa nini unataka kutoroka?*

Mhusika: *Ninayo sumu nimeficha. Ikifika jioni naenda kunywa nife.*

5.0 MUHTASARI NA HITIMISHO

Makala haya, yamejadili dhana ya lugha na ubongo. Ubongo wa mwanadamu unafananishwa na injini kubwa ya mashine, ambapo ubongo hutumika kuchakata fikra ambazo hutolewa kwa njia ya lugha (mazungumzo). Imedhihirika kabisa, kama wasemvyo wahenga, kuwa "*akili ni nywele kila mtu ana zake;*" basi na lugha inaakisi mitindo mbalimbali ambapo kila mtu anao mtindo wa matumizi yake ya lugha. Mitindo watumiayo watu wa kawaida inaweza kuwa na kiwango kinachokaribiana lakini linapokuja suala la ushikamani wa matini, inadhihirisha tofauti tulizonazo katika mitindo ya kutumia lugha. Lugha inaweza kumjengea mtu umaarufu au ikabomoa umaarufu wake kulingana na jinsi anavyoitumia.

Katika makala haya, utafiti mdogo ulifanyika kwa watu wenye taahira ya akili (vichaa) na kuona mitindo yao ya matumizi ya lugha. Utafiti ukabaini kuwa, lugha inayotumiwa na watu hawa mara nyingi huwa ni lugha iliyojaa hofu. Wanatumia lugha isiyoeleweka vizuri katika matamshi, miundo yake ya sentensi na huweza kupotosha maana kwa ujumla. Kutokana na utafiti huu mdogo, inaonesha watu hawa hutumia lugha kujihami, hawana nada maalum wanayoweza kuingea toka mwanzo wa mazungumzo hadi mwisho. Wanatumia lugha ya matusi, kejeli, ghadhabu na hasira. Utafiti pia ulibaini kuwa kundi kubwa linaloathirika na taahira ya akili ni kundi la vijana. Yawezekena ni kutokana na matumizi ya dawa za kulevya, na halina budi kuachana na matumizi ya dawa ya kulevya ili kubaki salama.

MAREJELEO

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Besha, R. M. (2007). *Utangulizi wa Lugha na Isimu* Dar es Salaam.: Macmillan Aidan Ltd.

Blumstein SE, Milberg W, Shrier R. (1982). *Semantic Processing in Aphasia: Evidence from an Auditory Lexical Decision Task*. Brain Lang. Longman: London

- Broca P. (1865). Sur la Faculté du Language Articulé. Bull Soc Anthropol Paris: France
- Buckner RL, Petersen SE, Ojemann JG, Miezin FM, Squire LR, Raichle ME (1995), Functional Anatomical Studies of Explicit and Implicit Memory Retrieval Tasks. J Neurosci. Longman: London
- Caramazza A, Zurif EB (1976), Dissociation of Algorithmic and Heuristic Processes in Language Comprehension: Evidence from Aphasia. Brain Lang; 3: 572–82.
- Damasio A.R, Damasio H, Rizzo M, Varney N, Gersh F. (1982), Aphasia with Nonhemorrhagic Lesions in the Basal Ganglia and Internal Capsule. Arch Neurol; New York. London
- Friederici AD. (1995), The Time Course of Syntactic Activation During Language Processing: A Model Based on Neuropsychological and Neurophysiological Data. [Review]. Brain Lang: New York. London
- <http://www.cse.iitk.ac.in/users/hk/cs789/projects/sumitMundhra.pdf> imesomwa 2/01/2017 saa 01.22
- <http://www.stanford.edu/~zwicky/language-and-the-brain-ch4-8.pdf> imesomwa 5/01/2017 saa 12.09
- <http://www.neiu.edu/~circill/bofman/ling450/language.pdf> imesomwa 5/01/2017 saa 08.24
- www.tu-chemnitz.de/~plontke_lang&brain.pdf imesomwa 10/01/2017 saa 22.08
- <http://www.cs.rochester.edu/users/faculty/dana/Ch2.pdf> imesomwa 5/01/2017 saa 23.46
- http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/army/rotc_brain_function.pdf imesomwa 4/01/2017 saa 13.29
- Matinde R. S (2012), *Dafina ya Lugha Isimu na Nadharia*. Serengeti Educational Publishers: Mwanza
- Mandal A. (2010), Language and the Human Brain [http://multi-modal_high-resolution_EEG/ERP_solution_for_brain_research.Go to ant-neuro.com](http://multi-modal_high-resolution_EEG/ERP_solution_for_brain_research.Go_to_ant-neuro.com) imesomwa 10/01/2017 saa 13.42
- Massamba D. P. B na Wenzake (1999), *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu* (SAMIKISA) Sekondari na Vyuo, TUKI: Dar es salaam
- Nkwera F (1987) *Sarufi na Fasihi*. Sekondari na Vyuo. Tanzania Publishing House: Dar es salaam
- online.kitp.ucsb.edu/~Bassett_Brain11_KITP.pdf Imesomwa 11/02/2017 saa 16.14
- Sapir, E. (1921) *An Introduction to the Study of Speech*. New York. London
- Skinner, B. F. (1948). ['Superstition' in the pigeon](#). *Journal of Experimental Psychology*, 38, 168– 172.
- Skinner, B. F. (1951). *How to teach animals*. Freeman.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. SimonandSchuster.com.
- Thorndike, E. L. (1905). *The elements of psychology*. New York: A. G. Seiler.
- Thadeus K. (2012) *Chanzo na Athari za Mtu Mwenye Matatizo ya Akili*. Unpublished M.A Thesis, St. Augustine University.
- Todd, L. (1981) *An Introduction to Linguistics*. Longman: London.
- TUKI (2013) *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Oxford University Press: Nairobi.
- Watson, J. B. (1913). [Psychology as the Behaviorist views it](#). *Psychological Review*, 20, 158– 177.
- Wernicke C. (1874), *Der Aphasische Symptomenkomplex*. Breslau: Cohn and Weigert; www.ssreg.com/~The%20Structure%20of%20the%20Human%20Brain.pdf Imesomwa 11/02/2017 saa 6.12
- www.medphys.ucl.ac.uk/~p25_34.pdf Imesomwa 13/01/2017 saa 20.15